

שיח ורמויות בסיפור הזז

חיים הזז

יהודה רצהבי

מן הנודעות שהספרות היא ראי החזיים. סופר הבא לעצב מאורעות ורמויות טבעי הוא שישאף להציגם, ככל האפשר, כצורתם וכצביונם במציאות החיה. ואין הדברים אמורים לגבי תוכן בלבד, אלא אף לגבי דיבור ושיח. לא הרי לשונו של הינוק כלשונו של נער, ולא לשון איש המוני כלשון משכיל ותלמיד חכם. האמון על ספרות שבכתב; ולא לשון שפחה כלשון גבירה. דרכו של סופר. השם רברים בפי גיבורי יצירתו, שיהא מדקדק לתאמה לפי טיב הדמות: הן בתוכן והן בסגנון. והדברים

נאים לגיבור ונאים לרומן או לסיפור, וביחוד לדראמה העולה על בימת התיאטרון. כך הוא בספרות כל העמים וכך הוא בספרות ישראל לתקופותיה: מקרא, מדרש ואגדה. עולה היא ספרות ישראל על ספרות העולם בכך שעם ישראל, שנתפור בכל תפוצות תבל, הובר הוא בלשונות כל העולם. שאר סופרים מתמודדים עם שפה אחת השגורה בפי עמם; ואילו סופר יהודי, בתקופת קיבוץ גלויות, הבא לתאר הווי של קהילות הדוברות בשפות שונות, דרכו קשה שבעתיים, שכן עליו לרדת למעמקי כל לשון, לדיוקיה ולדקדוקיה. אחד מאלה היה הסופר חיים הזז שבצד גדלותו הספרותית נודע גם בגדלותו הלשונית. ביצירתו ניצח על שלוש קהילות בישראל, רחוקות זו מזו בלשונן, בהליכות חייהן ובתרבותן: רוסיה, תימן וכורדיסטאן. והוא הגדיל לעשות בלשונותיהן עד כדי כך שהקורא מדמה שהסופר הוא בן עדתו, שינק שפתו עם חלב אמו. איני בא לדון בלשונות יידיש, חסית וכורדית, שאיני מצוי אצלן; אבל רשאי אני לדון בלשונות העברית והערבית של הדמויות התימניות יצאות צנעא, שאני נמנה על מחוזן, וששפתן היא שפתאם שלי.

סיפוריו התימניים הראשונים של הזז נתפרסמו בשנת 1940. בדפי 'מאזנים', בחתימה של שם תימני מובהק: זכריה אוזלי. משכילי תימן, שקראו אז את ספוריו, חיפשו את הסופר התימני במשכנותיהם, והם היו מוכרתמחזון, כשנתגלה להם שהסופר אשכנזי הוא. וכל כך למה? על שום שבתיאור גבוריו ובשפתם לא היתה טעות או חוליה רופפת, שאפשר היה להיאחו בה ולחשוף את זרותו. ומעשה היה בשכונת נחלת-אחים בירושלים, שבה עשה המשורר כמה שנים להכרת הוויחיהם של בני תימן: כשהופיע רזמן שלו היושבת בגנים, התפעל אחד הקוראים מן הקללות העסיסיות הפזורות בו; חמד לו לצון, יצא לגזוזטרת ביחו וזהחל ממטיר על

שכנתו הדרה תחתיו מאותן קללות הכתובות בספר בקולי קולות. תחילה אקזתה תדהמה: למה ועל שום מה יצא עליה קצף שכנה. ולא נתקררה דעתה עד שהוכיח לה, שהוא קורא לפניה מתוך ספרו של הזו. כשכותב טורים אלה ביקש לכנס לתוך ספר את הלשונות העבריים המיוחדים את יהודי תימן, שימשו לו יצירות הזו מקור מקביל, בצידם של הדיבור הספרות והאיגרות של יוצאי תימן. מובאות מסיפוריו משולבות לרוב בערכים הלשוניים.

הביקורת, על הרומנים והסיפורים התימניים שכתב הזו, לא התעלמה מן הלשון הערבית של גיבוריו המכבידה על הקורא העברי. בין מבקריו של הזו בלט פרופ' שיד גויטין ז"ל. הוא הצטיין בכמה מעלות: קורא בן המערב האמון על ספרות וחקר ספרות; מזרחן דגול ששבילי הלשון הערבית נהירים לו; ועולה על כולן — חוקרה המובהקת של יהדות תימן. במאמרו על 'מפעלו התימני של הזו' עורר את השאלה, כיצד מתקבלות המליצות הערביות, הפזורות לרוב בספריו, אצל הקורא העברי. הוא מודה שלגביו כשומע ערבית, הן חלק מן השיחה. אך לגבי מי שאינו מצוי אצלן, הרי הן חומר מת המפריע בקריאה. לדעתו, יש בהן משום טעם לפגם. במשפט הנחרץ הסתמך גויטין על העובדה שרק מיעוט שבמיעוט מקוראי הזו יבינו את הלשון הזאת. פתרון לבעיית הלעזים הערביים בסיפוריו התימניים של הזו, וללעזים בידיש וברוסית שבסיפוריו האשכנזיים — מצא גויטין במהדורות החדשות של רומני טולסטוי ברוסיה. נאמן למציאות הלשונית של גיבוריו, שסחו בפועל רוסית וצרפתית, הניח טולסטוי את לשונם כצורתה; וסמך על קוראיו שרובם הבינו, בימים ההם, צרפתית. עתה, נהגו הרוסים לתרגם את השיחות הצרפתיות לרוסית. לפיכך הציע גויטין להזו לעשות כמעשיהם. יועץ אני למחברנו הנכבד, שלא יחכה עד שמלאכתו תיעשה באופן בלתי שלם על ידי אחרים, אלא יתן במהדורה החדשה של כתביו מלים עבריות תחת הלועזיות, והן תהיינה חלק אורגני מן השיחה, ולא טלאים טלאים (שם).

מאליו מובן שהזו קיבל ללא עוררין דעתו של בר סמכא כגויטין. בראיון עם סופר 'מעריב' הודה כי בספרים התימניים שלו עשה שמות. ראשית הוצאתי כל הערבזמים. אנשים לא מבינים מה הם קוראים ולא יודעים ערבית תימנית, וזו ברכה לבטלה. הכנסתי במקום זה עברית¹. תיקוניו לא הצטמצמו בלשונות הערביים. הוא שלח ידו וקיפץ בלי חמלה בטעמיתורה של גיבוריו, כנראה משום שלא עלו עם טעמם של קוראי דורנו. והרי וידויו כלשונו, בשיחה עם סופרת 'מאזנים'. בספרי

1 ראה 'אוצר לשון הקודש שלבני תימן', תל-אביב תשל"ח.

2 ראה אור תחילה ב'מולד' ט 54, תשי"ב עמ' 317-331. אח"כ נכלל במבחר מאמרי ביקורת על יצירתו של חיים הזו, בעריכת הלל ברזל, תל-אביב 1978. הציטטות להלן מובאות עפ"י מהדורה שנייה.

3 קובץ הזו, עמ' 242.

4 29.12.67, עמ' 20, 25.

ה'תימנים', כלומר מחיי יהודי תימן, היו דברי תורה לרוב, חידושי תורה שעמלתי בהם עמל רב, וגימטריות רבות. היה בכך מעין משחק אינטלקטואלי מרתק, אך גם משום ציון אופי של הדמויות. את מרבית הדברים השמטתי עתה⁵.

דעתו של פרופ' גויטיין ומעשהו של הסופר במהדורתו השניה אינם נראים לכותב שורות אלה. לשון גיבור, כצורתו, משווה לו חן וטבעיות. מה שאין כן לשון תרגום המיישם בפיו. לגבי נשים ואנשי המון פעמים שהמטבעות העבריים אינם מוכרים להם, וספק אם אירעם היו עולים על לשונם. עדיף להניח לגיבור להתבטא בלשונו שלו, ואילו תרגום דבריו יבוא בשוליים כמקובל בספרות כל אומה ואומה. סבורני שבמהדורות הבאות יש להחזיר עטרה ליושנה ולדאוג לתרגום מלא ומדוייק של הלשונות הערביים, שיינתן בשולים.

דרכו של כל סופר, שזוכה למהדורה חדשה של פרי עטו, להגיהה מחדש, לשנות ולתקן בה. לתיקונים אלו מעלה ספרותית ולשונית, ובדיקתם מאלפת מצד טעמו של הסופר ודעה אחרונה שלו.

ביקשתי לעמוד על שינויים אלו ביצירת הזו, ובחרתי לשם כך אחד מסיפוריו הראשונים 'בעלי תריסין', שבמהדורתו הראשונה חתם עליו הסופר בפסבדונים שלו זכריה אוזלי. וכדי שהתמונה תהיה מליאה ליקטתי כל השינויים שעשה הזו בסיפור במהדורתו השנייה, למען ישמשו דוגמה לדרכו של סופר בהגהת כתביו. איני הראשון העוסק בחקר החילופים, שהכניס הזו ביצירתו. קדמוני שלושה חוקרי ספרות⁶, השוני ביני לבינם, שאני בודק כל שינוי ושינוי, ומנסה לרדת לכוונתו של הסופר במעשה החילופין. כדי שלא להכביד על הקורא הצטמצמתי בהשוואה לחמישה פרקים ראשונים של הסיפור. את החילופים הסדרתי חטיבות חטיבות, לפי עניינם. לשון ראשון מצויין ב' א. לשון אחרון ב' ב. בסוגריים ניתן מספר העמוד של המהדורה⁷.

המסקנה העולה מן ההשוואות היא כדלהלן: הסופר מתגלה בהגותו כקפדן וחרמן העושה בחומר ללא רחמים: מגיה ומתקן, מקצר ומשמיט, אך אינו מרחיב

5 מאזנים כו תשכ"ח, עמ' 261.

6 מלאכת ההשוואה נעשתה על יסוד שתי המהדורות הבאות:

א. קובץ הוצאת שוקן לדברי ספרות, תש"א, עמ' 79 ואילך;

ב. אבנים רותחות, סיפורים, עם עובד, תלאביב תשל"ל, עמ' 74 ואילך.

7 א. יעקב בהט, לעיקרי שיטת השינויים בין מהדורה קמא למהדורה בתרא ביצירת

חיים הזו (בתוך: חיים הזו, מבחר מאמרי ביקורת על יצירתו, תלאביב 1978, עמ' 327-351).

ב. איתאי זמין, דרכו של הזו, בשינויי-הנוסחים: המעבר מ'מאמר משה רבנו' ל'ר'

פנחס' (מאסף חיים הזו, ירושלים, תשל"ח, עמ' 273-287).

ג. יוסף אורן, שבבים, תלאביב 1981, עמ' 213-223.

8 הוא קיצור של הזו. בקטעי פרוזה חרוזה הוספתי קו אלכסוני לסימון החרוזים.

ומוסיף. והחילופים והתיקונים מרובים ותכופים. בלשונות הערביים קיצץ: מקצתם השמיט ומקצתם תירגם לעברית. במהדורה ראשונה שילב לשון ערבי בגוף הפנים ונתן תירגומו בשוליים, ואילו במהדורה שניה נתן תרגום הלשון הערבי בפנים. כשנפל לפיו לשון תיבוני מחליף הוא אותו בלשון רגילי. בחילופי סגנונות הוא משנה ממקרא ללשון חז"ל ולהיפך; ממליצה חרוזה – ללשון פרוזאית ופשוטה; ואף מהווי כללי להווי תימני. סגנונו העשיר של הזו שזור גם בסגנון המחברת (המקאמה). בתיאוריו נתקל הקורא תכופות בחטיבות נמלצות מוחרזות. אלמלא ידע מי כותבן ודאי היה מייחס אותן לאחד מבעלי המחברת הגדולים של ימי הביניים. באלה מיעט והפחית מתוך הנחה שהאריכות בהן תכביד על הקורא. לעומת השמטות אלו נעשו השמטות מוצדקות שההגיון מחייבני, או שנבעו מן הצורך להתרחק מהטלת

9 עניין רב יש בתרגומיו, שכן למדים מהם על כוחו כמתרגם מערבית לעברית.

10 לדיגמה:

א. אנא מסכין, אנא אבוד (98).

ב. אני עלוב, אני אבוד (5).

ברומן 'יעיש' נשתלבו יחד כל הלשונות: 'אני מסכין, אני עלוב, אני אבוד' (יעיש, מהדורת תשכ"ח, ח"א ע' 158). והרי זו דרך התבטאות טבעית לאדם המביע סבלו בכפל לשון ובמלים נרדפות.

11 כגון:

א. ומה קרך מן המקרים (100).

ב. ומה מקרה מן המקרים בא לך (97).

12 הרי דוגמה: בן המלך מרגיע את הפלח שאיבד את 'מה שלו' מכוח כישוף יהודי, ומייעץ לו לפנות ליהודי שיחזיר לו אבירתו. להלן דיבורו: כי הוא איש גדול ורב פעלים, גבר חכם בעוז ורב מעללים, והוא אומן מופלא לקשור הדברים הנכרתים, ולתקן העניינים הנשחתים, ויחזיר לך בעזרת אללה אבירתך, ותשוב לבשתך ולקדמתך, ותפלח את אדמתך, ותחרש בעגלתך, ותעלה מהחסר אל השלם, ולא תדום ולא תשתומם, ותוליד מטה שלימה, חיה עוף ובהמה (100). הזו קיצץ בקטע הנחמד הזה מן 'תפלח את אדמתך' עד זלא תשתומם' (97).

13 הרי שלוש דוגמאות:

א. פשט את ידו ונטל קופסת הטבק שהיתה מונחת לפניו על גבי הקרקע ומילא ממנה את חטמו בשפע (99). במהדורה שנייה (96) הושמטו המלים 'על גבי הקרקע' לפי שהוא עצמו ישב על הקרקע. וכן 'בשפע' על שום שזה כלול במלים 'זמילא ממנה את חטמו'.

ב. במעשיה מספר הבעל לאשתו הבוגדת כי הוא נסתמא. לגבי האשה הבשורה משמחת ולפיכך כתב הסופר 'כשמעה האשה מתק דבריו ותיקון מאמריו' (98). במהדורה שניה נמלך והשמיט 'מתק דבריו ותיקון מאמריו' מחמת שלגביו אין העורון – ואפילו להלכה – בגדר מתיקות ותיקון.

ג. באותה מעשיה בוחנת האשה את בעלה שנסתמא בתנועות ובפעולות שהיא עושה. בכללן זהעבירה בגדיה מעליה ועמדה ערומה כביום הוולדה (98). המשפט הושמט במהדורה שנייה משום שנשים תימניות צנועות הן, ולא יעלה על הדעת שיתערטלו, וביחוד לצורך בדיקה.

גנאי ודופי. פעמים שסיבת ההשמטה היא דיוק ענייני. כנגדן מצויות השמטות שקשה להשלים בהן עם דעת הסופר.

במעשה הקיצור נהג הזו באותן אמות-מידה של ההשמטות. הוא יצא מנקודת-ראות, שדיבורים ארוכים מייגעים את הקורא ולפיכך קיצר בהם. פעמים שהקיצור פוגם ביופיים של הדברים ומדלדל את עושרם, והקורא האסטניס יוצא נפסד מחמת שקיצוריתר ממעט את הנאתו. הוא הדין בסיפור המעשה של הבעל, המעמיד פני סומא כדי ללכוד את אשתו הבוגדת בו. שעה שבא עליו העיורון הוא מרחיב בסיפור סמויות-עניו לאשתו (98). והרי זה אופייני לאדם שירדה עליו מהלומה בפתע פתאום. במהדורה שנייה צמצם הזו את התיאור במשפט אחד: 'עיני כבדו ולא אוכל לראות' (95). במידת הצמצום נהג בתיאורי ארוטיקה ופריצות, כנראה משום צניעות. בחינת ההשמטות והקיצוצים מכרעת, דרך כלל, לצד נוסח ראשון, שהוא ביטוי טבעי וחופשי לסופר ולגיבור כאחד. ואילו נוסח שני הוא כפוי ומאונס, שמגמתו להפיס דעת המבקר והקורא.

14 המקרא היה חזות-הכל לבני תימן וכל אדם חיפש בו רמז ואסמכתא לדבריו ומאורעותיו בחיי יום יום. דרוש של דופי בשמות, מידה נפוצה היא בין בני תימן, גדולים וקטנים. כותב טורים אלה זוכר בקטנותו כיצד ילדי ה'חדר' היו תולים פסוקי-גנאי בשמות משפחה על דרך הנוטריקון: מי ששמו 'חגבי' היו מקניטים אותו בכתוב 'חופר גומץ בו יפול' (קהלת י ח); ומי ששמו טרי – סביב רשעים יתהלכון (תהלים יב ט). גימטריה היתה למעלה מבינתם, מחמת צירופי החשבון שבה, והיא היתה נחלתם של גדולים בלבד.

סיפורי הזו עשירים בנוטריקונים וגימטריאות מסוג זה. הסופר השמיט את הגימטריה והנוטריקון שדרש מ' פנחס על השם שחב מחמת גנותם. שחב – נוטריקון: שכם בן חמור; גימטריה: קרי (93).

מחמת כבודם של תלמיד-החכמים השמיט הזו פגיעתם זה בזה בדיבור וכן במעשים רעים שעשו.

דרך משל: במהדורה שנייה השמיט הסופר את הלשונות 'אלרשע אכזרי' (99) שנאמרו על מרי יוסף, וכן את המשפט זכמה על כמה צרות כבר יצאו מחמת מעשיו' (שם).

15 כגון, במעשיה של הבעל, שהערים על אשתו הבוגרת והעמיד פני סומא. תחילה הגדיר הזו את מעשהו, בין השאר, ככישוף (99). במהדורה שנייה השמיט את הכישוף והעמיד את המעשה על ערמה ותחבולה בלבד (96).

16 דרך משל במעשיה הנזכרת לעיל, גואה שמחת האשה לשמע עורונו. היטיב הזו לדמות את עליצות לבבה במלים זרחב וגבה למעלה כדבש המתנשא בתוך הקדירה בבישולו' (98). דימוי נפלא הלקוח ממעגל נשיי של בישול במטבח. אך דימוי זה הושמט במהדורה השנייה.

17 אפילו פסוקי-מקרא לא ניצלו מקיצורו. לדוגמה, במהדורה ראשונה (101) העתיק שני כתובים מתהלים (מזמור קמז י"א). ואילו במהדורה שנייה (97) הסתפק באחד.

18 נאווה המבדח של מ' סלימאן על גלגולי שמיכתו נאה הוא לאין ערוך בנוסחו המלא (83-82) מן הנוסח המקוצר של המהדורה האחרונה (79-78) ראה להלן עמ' ....

19 כך למשל בסיפור פריצות של נערות בארץ ישראל המתעברות לפני נישואיהן נקט תחילה בדרך הפירוט (99). אך אח"כ כלל את התיאור במשפט אחד כי בארצנו הקדושה נמצאה התועבה הזאת' (96). משום שמעשים אלה היו מעשי-חידות, ואף מחמת קדושת הארץ ראה הזו לנכון לקצץ בתיאור.

I ערבית

א. מעשה תרגום

- א. מן פצלך (88) — ה: בטובתך.
ב. בטובתך (85).

- א. אלשטארה (90) — ה: הכבודי.
ב. כבוד ויקר (87).

- א. נעשה בורי תתן (91) — ה: נרגילה.
ב. נשתהי נרגילה (88).

- א. מה תאמר: כלאמי תמאם (91) — ה: דברי נכונים.
ב. נכונים דברי? (88).

- א. בעיני הדה (96) — ה: בעיניי זו.
ב. בעיני זו (93).

- א. אנא מסכין (98).
ב. אני עלוב (95).

- א. אללה ידי לה אלעאפייה (79) — ה: יתן לו אלקים שלום ובריותי.
ב. השם יאריך ימיו ושגו (74).

- א. זו, יא אסיאדי (82, 91).
ב. זו, רבותי (78).

- א. וכבר יודעת בהם ג'דתי מג'דת ג'דתה (86) —
ה. בשולים: זקנתי מזקנתה של זקנתה.
ב. זקנתי מזקנתה של זקנתה (82).

- א. כלאם מליח (87) — ה: דברים טובים.
ב. מעדני מלך (84).

- א. ביץ אלבכור וסמן אלבקר ובר אלעקר (97) —
ה בשולים: ביצי תרנגולת בכורה וחמאה של פרה
וחטים של שדה בית הבעל.

ב. הערבית הושמטה והוכנס תרגום תחתיה.

- א. מסכינה, מסכינה אשת מסכין (98).
ב. מסכנה, מסכנה אשת מסכן (95).

- א. אנא מסכין, אנא אבוד (98).
ב. אני עלוב, אני אבוד (95).

- א. יעוה, יעוה: גירו עלייאו גירו עלייא (100)
— ה: הצילו
ב. יעוה, יעוהו הצילו (97).

ב. השמטה ותיקון

- א. ובכן אסכת לך הנאך (90) — ה: תשתוק לך שם.
ב. השמט (87).

- א. יא נדלו יא דון (100) — ה: שפל, נבזה.
ב. השמט (97).

- א. האשה לבעלה: יא רגאל (97) — ה: בעלי.
ב. האשה לבעלה: יא הה (95).

II עברית

ג. חילופי סגנונות

- (1) מקרא בלשון חזיל
א. בעל המשתה, יא מרי מאיץ עלי (87).
ב. בעל המשתה, יא מרי, דוחק (83).

- א. והוריד עליהם מכות גדולות ונאמנות (98).
ב. והיה שוקד עליהם וחובטם (96).

- א. ברוך השם (97).
ב. השבח לאל (95).

- (2) לשון חכמים במקרא
א. ולא ידע במעשיה ולא חש לעניין מענייניה (98).
ב. ואותותיה לא הכיר (95).

- א. בעיני היונים אותו מלבבת ומעוררתו ומרתחתו ומענגתו וגיהינום מהפכתו (98).
 ב. מלכבתו ומרתחתו וגיהנום מהפכתו (96).

- א. שלא יצחקו עליו הבריות (100).
 ב. מפני הבושה (97).

- א. שהיתה היא חוששת משתיים ושלוש שנים בעיניה (101).
 ב. שהיתה חוששת לעת זיקנתה בעיניה (98).

- א. ולזה, חס וחלילה וחס, ימצאו ידיהם עליך ויאמרו שאתה רק בורח מפניהם (87).
 ב. שאם לא כן, תתן להם פתחון פה לומר שאתה בורח מפניהם (84).

- א. אני עוד לא יכול לשהות (91).
 ב. אני לא אוכל לשהות (89).

- א. אני כבר הנני עיף (92).
 ב. עייפתי (89).

- א. ומה שהוא רוצה מעל ידו ממשמש בידיו במישמוש, וכשקם לפעמים לחצר מיד הוא נופל על פניו ועל גבו בכל פסיעה ופסיעה (98).

- ב. מגשש ונכנס, מגשש ויוצא ונכשל ונופל (95).

- א. חסרון כבוד (95).
 ב. פחיתות כבוד (92).

- א. לו תראה איזה יופי כשהן ערוכות וכו' (101).
 ב. איזה יופיו ערוכות וכו' (98).

- א. יש דרך (97).
 ב. יש עצה ותחבולה (94).

- א. אם רצונך שתעשי (97).
 ב. רצונך, תעשי מה שתעשי (94).

- א. ויסתמא ולא יוכל להביט (97).

(3) לשון תיבונים בלשון רגיל

א. ומה קרך מן המקרים (100).

ב. ומה מקרה מן המקרים בא לך (97).

(4) לשון מליצית בלשון עממית

א. במנועמי העניינים ומשלי הצחות ודברים ערבים (91).

ב. בעניין מן העניינים, בדברי חידודים ומילי דבדיחותא (88).

(5) חילופים לשם תיאום תימני

[א] מטבע עברי מוחלף במטבע תימני

ברוך השם... ברוך השם... (81).

יתברך שמו... יתברך שמו (76).

[ב] חיבורים יהודיים מוחלפים בחיבורים

המקובלים בבית המדרש התימני

א. הרתיח מרי סלימאן... וטרף להם בבלי וירושלמי, רשי ותוספות ומהרשא, ועיין קידושין, ועיין גטין, ועיין רמב"ם (84).

ב. הרתיח מרי סלימאן... וטרף להם רס"ג והרמב"ם, ועיין שתילי זיתים, ועיין שדי חמד, ועיין חמדת ימים, ועיין פה ועיין שם (81).

ד. ליטוש סגנון

א. כיון שראה בעלה כך מעשים (98).

ב. כיון שראה בעלה כך (86).

א. ומרוב שהיה אומן מופלא (99).

ב. ועל ידי שהיה וכו' (96).

א. זה כל הצחוק הזה כבר ראינו אותו כמה פעמים (100).

ב. כל הצחוק הזה כבר ראינו (97).

א. וכבר אינני עוד מפחד (100).

ב. ואיני מפחד (97).

א. הלכה היא אצל בעל פעולות אחד (97).

ב. הלכה היא אצל בעל פעולות (94).

א. הנמיכה פתחי פיה ומשכה בנועם קולה ואמרה אחד בפה ואחד בלב (97).

ב. השיבה לו בנועם הקול ואמרה אחד בפה ואחד בלב (95).

- ב. ויסתמא ולא יוכל ראות (94).
- א. ועשתה כמו כן בחכמתה כל אשר יעצה בעל־הכישוף (97).
- ב. ועשתה כעצת בעל הכישוף (94).
- א. אני מתענג (97).
- ב. מתענג (95).
- א. התחיל בוכה ואמר לה (98).
- ב. בכה ואמר (95).
- א. ואת ג'ם כן, בעונוי, שבתך שוממה (98).
- ב. ואת ג'ם כן שוממה ואבלה (95).
- א. תשב עמך לבלות הזמן להוציאך מדבר אל דבר (98).
- ב. תשב עמך ותוציאך ממוטב לטוב (95).
- ה. השמטת כפילות**
- א. ביום קיץ באקלים הזה אתה מתכסה (82).
- ב. ביום קיץ אתה מתכסה (78).
- א. ואמר מתוך ההנאה ומתוך קורת הרוח (89).
- ב. ואמר מתוך ההנאה (86).
- א. תנועות וסימנים (98).
- ב. סימנים (95).
- א. מעשה יפה מאד ופלא מאד, איך בעל הפעולות הזה עלתה בידו החכמה הזאת ההעצה המשוננית (99).
- ב. מעשה יפה מאד (96).
- א. אומן מופלא ואומן זריז (99).
- ב. אומן מופלא (96).
- א. וצהלו הנערים ואורו עיניהם (100).
- ב. וצהלו הנערים (97).
- א. ולא השיב להם כלום, לא דבר ולא חצי דבר (101).
- ב. ולא השיב להם דבר ולא חצי דבר (98).
- א. תאכילי אותו ארבעים יום... ותאכילי אותו יום יום ארבעים יום (97).
- ב. הושמט המשפט הראשון (94).
- א. ומרעיש את הגל ומזעזע האבנים (100).
- ב. ומרעיש את הגל (97).
- א. ולא השיב להם כלום, לא דבר ולא חצי דבר (101).
- ב. ולא השיב להם דבר ולא חצי דבר (98).
- א. לא כישוף, כי אם ערמה וחכמה ודומה להן ודומה לדומה (99).
- ב. לא כישוף, כי אם ערמה (96).
- ו. תיקוני דקדוק**
- א. אני לא אבוא (85).
- ב. לא אבוא (81).
- א. שהיו הם עושים מלחמה (88).
- ב. שהיו עושים מלחמה (85).
- א. היא שמחה בלבה ביותר וביותר ומתמידה ונותנת לו (98).
- ב. היא שמחה בלבה והתמידה ונתנה לו (95).
- א. וקבע עיניו בארץ (101).
- ב. וקבע עיניו לארץ (98).
- ז. השמטות וחילופים**
- (1) השמטות לצורך קיצור
- א. באיש אחד הנודע לי (97).
- ב. באיש אחד (95).
- א. כבר הוא עשה עצמו שכמעט כמעט אינו רואה כלום (98).
- ב. עשה עצמו סומא כמעט (95).
- א. וכבר הוא יושב בתוך הבית ואיננו יוצא לחוץ כביכול מרוב סמיות העינים (98).
- ב. וכבר הוא כביכול סומא בשתי עיניו (95).
- א. קרחת מכאן ומכאן מרוב יגונות ואנחות (98).
- ב. ולא השיב להם דבר ולא חצי דבר (98).

- ב. קרחת מכאן וקרחת מכאן (95).
 ב. השמט (98).
- א. כששמעה האשה מתק דבריו ותיקון מאמרו (98).
 ב. כששמעה האשה כן (95).
- א. ומהיום הזה לא עוד אוכל לצאת ולבוא אל כל אשר יהיה רוחי ללכת (98).
 ב. השמט (95).
- א. עזבו אותו (99).
 ב. השמט (96).
- א. חזר להעסיקם בדברים ולפכח צערם שהיו מצטערים בשבילו (99).
 ב. חזר להעסיקם בדברים (76).
- א. ומשמחם בדברי תעותעים ושעשועים. ומזה נתחבב עליהם והיה אהוב ומרוצה וחיבב בעיניהם (99).
 ב. ולשמחם בדברי שעשועים (97).
- א. בהיפוך כל העניינים ושינוי הדברים בכמה פנים (99).
 ב. השמט (97).
- א. ומזה וכיוצא נולדים ונבראים כדמותם ומזהותם ככל מקריהם (100).
 ב. השמט (97).
- א. מיד נבהל ונחפו (100).
 ב. השמט (97).
- א. ושאלו לו על עניינו והמו ואמרו (100).
 ב. ושאלו לו ואמרו (97).
- א. והוא אומן מופלא (100).
 ב. והוא אומן (97).
- א. ואמר דוד המלך: לא בגבורת האישיני יחפץ ולא בשוקי האיש ירצה. רוצה ה' את יראיו, את המייחלים לחסדו.
 ב. השמט פסוק שני (97).
- א. כירכרה כירכורים כירכורים (101).
 ב. השמט כל הקטע (88).
- א. ארבע, ארבע ולא אחת, ולא שתיים; (101).
 ב. ארבע, ארבע (98).
- א. משך קולו (101).
 ב. השמט (98).
- א. למה אני רואה ואתה לא? (101).
 ב. השמט (98).
- א. כך וכך, אשתך ניגשה אלי... ואני יעצתי לה כך וכך והמעט רב למשכיל ואתה חכם (97).
 ב. כך וכך, באה אשתך... ויעצתי לה, ואתה חכם (95).
- א. אשתו שהיתה היא חוששת משתיים ושלוש שנים בעיניה, התחילה רואה דברים משונים ודברים מופלאים שעין לא ראתה (101).
 ב. אשתו, שהיתה חוששת לעת זיקנתה בעיניה, התחילה רואה דברים משונים (98).
- א. צחקו הבריות הרבה וניענעו ראשם (101).
 ב. צחקו הבריות (98).
- א. ונודעזעה וקראה מתוך ההפלאה ומתוך הבהלה (101).
 ב. וקראה מתוך הבהלה (98).
- א. ואין אחד מהם נופל בחרב, אלא כולם גבורים וכולם עוים וכולם בעלי נצחון ונוטלים שם ומוסיפים גדולה על גדולתם (98).
 ב. השמט (85).
- א. קיצר בדרשתו של מ' פנחס (א 89; ב 86).
 א. הלא אתה מוכרח... אל תלכו מעלי (91).
 ב. השמט כל הקטע (88).

- א. הירחר חרטה בלבו על ישיבת עראי זו שנשתקע בה ללוא צורך ורוחו נעכרה ודעתו ניטרדה עליו. משל כאילו עמדו ועקרו את כבודו ואת כבוד בית אביו (92).
- ב. נעכרה רוחו (89).
- א. ואכל כמלוא עיניו ונפשו שבעה ובטנו מלאה. ומעלה עליו מיום ליום והולך (97).
- ב. ואכל כמלוא עיניו (95).
- (2) השמטות מוצדקות
- א. איש לץ רע עיין ובליעל (97).
- ב. איש לץ אשר יליץ לכל לצים (94)
- א. מרוב תאוותה וחמדתה על בחיר לבה הבליעל (97).
- ב. מרוב תאוותה לבחיר לבה (94).
- א. היתום בן האלמנה (98).
- ב. הלץ אשר יליץ לכל לצים (96).
- א. ולא תסור אהבה הורה והחיבה הולכת ורבה (99).
- ב. והפריצות פורצת ורבה (96).
- א. צעק הפלח בתחנונים (100).
- ב. צעק הפלח (97).
- א. נוטריקונים של דופי שדרש מ' פינחס בשמות (93).
- ב. קיצץ בהם (90).
- א. פשט את ידו ונטל קופסת הטבק (99).
- ב. נטל קופסת הטבק (96).
- א. שהיתה מונחת לפניו על גבי הקרקע (99).
- ב. שהיתה מונחת לפניו (96).
- א. ומילא ממנה את חטמו בשפע (99).
- ב. בשפע – השמט (96).
- א. ורקדה ופשטה ירכה. והעבירה בגדיה מעליה ועמדה ערומה כביום הולדה (98).
- ב. וכפפה ורקדה (98).
- א. ותפט כל השוק לעצמו ואחז בידיו אחוזות ומישמש בה וחיבק חיק נכריה ומיעך לה בין רדיה (98).
- ב. והיה משחק עמה ומגנפה ונשקה (96).
- א. ותפקחנה עיני עיוורים (98).
- ב. השמט (96).
- א. שמענו והבנו (99).
- ב. השמט (96).
- א. איש כמותו ליתן לנו עצות ותחבולות בדרך כישוף כזאת (99).
- ב. איש כמותו (96).
- א. ועל הרוב ואנחנו רואים מה שלא ראינו ושומעים מה שלא שמענו. מי כבר כריסה בין שיניה ומי שיולדת לשלושה חדשים אחר הנישואים. מי שכבר יש לה בטן של ארבעה ומי של חמשה חדשים. אוי אוי לנו שבארצנו הקדושה נמצאה התועבה הזו אשר אפילו באוויר הטומאה. בארץ גזירה לא שווה. לא נהייתה כמוה. ופה נתקיים זתבואו ותטמאו את ארצי. (99).
- ב. אוי לנו. כי בארצנו הקדושה נמצאת התועבה הזאת (96).
- א. לא כן זה אלרשע אכזרי אשר אמרנו מבקש את נפשך... וכמה על כמה צרות כבר יצאו מתחת מעשיו (99).
- ב. השמט (96).
- א. והוא מקרה שקרה באמת ונכון במדינת תימן. ושמעתי אמתת המעשה (99).
- ב. והוא מקרה שקרה בתימן ושמעתי אמיתת המעשה (96).
- א. נכון. נכון דברך. אבל אני לא רואה כלום. אין זאת כי אם מעלתך יותר ממעלתי. שזכית לראות מה שאני לא זכיתי (101).
- ב. אני לא רואה כלום (98).

וקפץ הפלח בשמחת גילו ונמלט על נפשו
(97)א.

הערות לחלופין

- (1) מובנה העיקרי של המלה: פיקחות, ערמוניות.
- (2) הזו צמוד ללשון הערבית 'נשרב מדאעה', ומשום כך תירגם נשתה.
- (3) לביטוי זה שמשמיעים אותו כאיום, מלווה בתנועה של נגיעת האצבע הרומזת של היד הימנית בעפעף העין הימנית. הוא מביע עונש ופורענות.
- (4) מילולית: יתן לו אלקים בריאות.
- (5) וכיון שהברכה מוסבה לזקן מופלג בשנים, תירגמה הזו לפי העניין, ועפ"י מטבע הברכה התימני: השם יאריך בימך.
- (6) צ"ל: גידתהא.
- (7) הזו חש, ש'דברים טובים' הוא וולגארי ותירגם 'מערני מלך'.
- (8) סיבת ההשמטה: הדובר הוא בן המלך ולשון המונית זו אינה נאה לו.
- (9) 'הה' הוא הכינוי המקובל של הבעל בפי האשה.
- (10) זהו סגנון המחברות, שהזו גילה כוחו גם בו.
- (11) לשון קצר וקולע.
- (12) שגור ומקובל יותר.
- (12) לשון הכתוב 'בגבורת הסוס', ושינה הזו לצורך העניין.
- (13) הידיד האהוב משך את האשה בליצנותו, על כן הדגיש הזו מידה זו והשמט דע עין ובלילעל, שיש בה נקישת-עמדה מצד הסופר לאהבת זר לאשת איש, וכן להלן.
- (14) על שום שמדובר באהבה אסורה.
- (14) צעקה אינה תחנונים.
- (15) אין נטילה ללא פשיטת יד.
- (16) הוא עצמו ישב על הקרקע, ומובן מאליו שהקופסה שלפניו אף היא על הקרקע.
- (16) 'מילא חטמו' מביא את 'השפע'.
- (17) נשות תימן צנועות הן, ולפיכך השמיט את ההתערטלות.
- (18) אף כאן הקהה את התיאור הארוטי משום צניעותם של בני תימן.
- (19) קדם לו המשפט 'כיון שראה בעלה כך', ואז אין מקום ליתפקחנה.
- (20) כדבר המובן מאליו.
- (21) על שום שהתחבולה היתה של ערמה ולא של כישוף, כפי שהבריות טענו אח"כ. 'המעשה שטיפרת היה לא כישוף כי אם ערמה' (א 99; ב 96).
- (22) כיון שהמקרים היו יוצאי דופן ולא תופעה כללית

- א. אשרך, אשרך שאת רואה את זאת, זה בוודאי סימן טוב (101).
- ב. אשרך, אשרך, שזכית, זה סימן טוב (98)א.

(3) השמטות פוגמות

- א. אבל הנני רואה מיום ליום הראות שלי מתמעטת וכאילו היום מאפיל והבית מסוכך בחושך ולא אראה מאורות בטוב עד אשר כמעט יכסוני עננים (98-97).
  - ב. אבל עיני כבדו ולא אוכל לראות (95).
- א. שמעה האשה כן ורחב לבבה וגבה למעלה כדבש המתנשא בתוך הקדירה בבישולו (98).
  - ב. שמעה האשה ורחב לבבה (95).

- א. ונפל לפלח 'מה שלו' וקפץ כעכבר לארץ נמלט אל בין הצרורות והאבנים (100).
- ב. ונפל לפלח 'מה שלו' ונעלם בין הצרורות (97)א.

- א. והוא עכבר בורח ופורח הנה והנה, רדוף וזריז בזריזות המרוצה / ודרכו נחוצה/ ורגלו פרוצה / והפלח רודף אחריו וסוער ומנער כל הערמה הבלולה/ ומרתיח כל אותו הגל כמצולה/ ובוכה וצווח בנפש אומללה: 'מה אשיב אל אשתי? יבילה, יבילה' (100).
- ב. מיד התחיל מנער כל הערימה ובוכה וצווח בנפש אומללה (97).

- א. דבר חסרתי אשר אין כמוהו חיסרון ואין כמוהו גירעון (100).
- ב. הושמט (97)א.

- א. מיד באותה שעה הציץ העכבר מבין האבנים וקפץ אל מקומו בתחילה והנה כל אבריו בתכלית השלימות ותכונת כל נתחיו תכונה שלימה, ושמוחו רעיוניו / ואורו שתי עיניו/ ותפס את השבי והמלקוח/ ועשה רגל רדופה ומיהר לברוח... (100).
- ב. מיד נמצאה האבידה וחזרה לבעליה.

השמיטם, גם משום כבוד בנות ישראל וגם שלא להוציא דיבת הארץ רעה.
(23) שלא להטיל דופי בצדיק.
(24) 'באמת ונכון' כלול ב'אמיתת המעשה'.
(25) אין מקום לאירוניה בשעת אסון של עיוורון.
(26) לאחר צהלת האשה למראה ארבע לבנות סדורות זו בצד זו הוא מרשה לעצמו לשון לעג 'שזכית'.
(27) האנשת הגיד ודימויו לעכבר מצד תנועותיו

הזריזות היא חניננית. וכן להלן.
(28) המשפט האחרון הוא מעין הד לקטע המקאמה שהושמט. מאמר זה מבוסס על תוכן הרצאתי בקונגרס העולמי העשירי למדעי היהדות, ירושלים, ה'תשמ"ט. נושא המאמר יידון בפירוש חדש לס' במדבר, שיופיע בסידרת הפירושים הידועה Ancor bible היוצאת לאור מטעם: Doubleday and Co.